

Barbara Kryżan-Stanojević

Uniwersytet w Zagrzebiu
Zagrzeb

Propozycja ćwiczeń z komentarzem gramatycznym dla chorwackich studentów polonistyki

Napisanie kolejnego podręcznika do nauczania języka polskiego dla cudzoziemców nie wydaje się najlepszym pomysłem. Trzeba bowiem pamiętać, że w obiegu znajduje się bardzo wiele podręczników, że proponują one bogaty materiał językowy, niejednokrotnie doskonale opracowany metodycznie, że materiał gramatyczny w nich zawarty jest najczęściej wzbogacony cennymi wskazówkami dla prowadzącego zajęcia i że wreszcie po zastosowaniu kursu wideo¹ właściwie trudno zrozumieć, czemu miałyby służyć tego rodzaju przedsięwzięcie. I choć w każdym z nowo powstających podręczników znajdziemy coś innego i ciekawego, zasadniczych różnic między nimi nie ma. Powiększenie liczby ogólnych podręczników do nauki języka polskiego, a więc takich, których odbiorcą może być każdy, bez zasadniczych zmian metodologicznych czy koncepcyjnych, mnożenie podręczników różniących się jedynie szatą graficzną, bogactwem ilustracji czy rozwiązaniem piktogramów nie wydaje się uzasadnione. Uzasadnieniem takim może być jedynie pojawienie się np. nowego nurtu w językoznawstwie, proponującego zmiany, które mogą rzutować na procesy dydaktyczne lub je w jakiś sposób usprawnić czy wzbogacić².

¹ W. Miódunka: *Uczmy się polskiego*. T. 1, 2. Warszawa 1996 (kurs wideo).

² Za taki moment możemy przyjąć uznanie gramatyki kognitywnej, jednak o jej zastosowaniu w glottodydaktyce mówimy jeszcze bardzo nieśmiało; por. nieliczne referaty na ten temat uwzględniające aspekt glottodydaktyczny zamieszczone w niniejszym tomie.

Inna jest sytuacja z podręcznikami skierowanymi do konkretnego odbiorcy. Wyraźnie odczuwalny jest ich niedosyt³. Lektor języka polskiego, zwłaszcza pracujący za granicą, korzystający z ogólnego podręcznika po pewnym czasie widzi, które z opracowanych jednostek, są z jego punktu widzenia, niewystarczające, gdzie należy zastosować materiał dodatkowy lub które z partii materiału są po prostu zbędne. Podsuwa to myśl o konieczności napisania własnego, uwzględniającego pominięte zagadnienia podręcznika. Często z uwagi na braki w opanowaniu warsztatu metodycznego nie jest to najlepszy pomysł. Wydaje się, że najkorzystniejszym rozwiązaniem byłoby tworzenie, nie – tak jak to najczęściej bywa – kompilacji, lecz raczej aplikacji istniejących podręczników. Już zestawienie dwu podstawowych typów podręczników potwierdza zasadność propozycji takiego rozwiązania. Uniwersalność sprawia wprawdzie, iż podręcznik ogólny jest przydatny na szerszym terenie, a w jego opracowaniu biorą najczęściej udział uznani językoznawcy, glottodydaktycy, metodycy, gwarantując mu wysoką jakość oraz uwzględnienie osiągnięć glottodydaktyki i nowych nurtów w językoznawstwie, nie jest jednak w stanie uwzględnić specyfiki języka konkretnego odbiorcy. Podręcznik uniwersalny stanowi zazwyczaj pewną całość, a więc poza tekstami posiada także zarys gramatyki języka polskiego oraz ćwiczenia, co sprawia, iż jest poręczny, przydatny i ekonomiczny w użyciu, jednakże – ze względu na pewnego typu unifikację potrzeb adresata – nie jest w stanie sprostać zapotrzebowaniom indywidualnego odbiorcy. Podstawową wobec tego wadą takiego typu podręcznika jest, z naszego punktu widzenia, brak nawiązania do ojczystego języka odbiorcy i uwzględnienia specyfiki jego języka, mogącej bądź to ułatwić, bądź uświadomić trudności, jakimi będzie obciążony proces dydaktyczny, oraz złe rozmieszczenie akcentów, co ma wyraz w liczbie ćwiczeń poświęconych poszczególnym zagadnieniom. Braki czy niedociągnięcia podręcznika o charakterze uniwersalnym są w procesie nauczania za pomocą takich podręczników łagodzone programową obecnością lektora, którego jednym z podstawowych zadań jest indywidualizacja materiału przekazanego w uniwersalnym podręczniku i dostosowanie go do aktualnych potrzeb i możliwości odbiorcy. W wypadku wykwalifikowanego i doświadczonego lektora sytuacja wydaje się opanowana.

Z rzadka pojawiające się podręczniki przeznaczone dla konkretnego odbiorcy są wynikiem potrzeby i poczucia niewystarczalności pod-

³ Należałoby tutaj podkreślić, iż użycie w objaśnieniach i komentarzu gramatycznym języka angielskiego rzadko bywa sygnałem skierowania go do indywidualnego, angielskiego czy amerykańskiego odbiorcy. Częściej angielski w tych podręcznikach traktowany jest jako *lingua franca*, a sam podręcznik ma charakter podręcznika ogólnego.

ręcznika ogólnego. Ich autorami są niekiedy doświadczeni dydaktycy⁴, nieraz istniejący podręcznik uniwersalny zostaje „przetłumaczony” na język odbiorcy⁵. Najczęściej jednak lektorzy sami, zmuszeni sytuacją, zabierają się do sporządzenia własnego podręcznika. Podręczniki takie wydawane są w postaci skryptów, a ich żywot najczęściej nie przekracza okresu kadencji lektorskiej. Wydawane w małym nakładzie, krążą niekiedy wśród studentów w postaci odbitek kserograficznych. Wydania te najczęściej nie są recenzowane i w zasadzie nie podlegają ani merytorycznej, ani metodologicznej weryfikacji. Ich powstanie wynika z potrzeby. Najczęściej uwzględniają specyfikę stosunku między językiem polskim i językiem ojczystym uczących się. Ponadto mają bardzo ważną zaletę: są dostępne.

Specyficznym rodzajem pomocy w nauczaniu języka są zestawy ćwiczeń. Odrębne, niezależne od podręcznika zestawy ćwiczeń do nauki języka polskiego, choć nie należą do rzadkości, są trudno dostępne ośrodkom zagranicznym, wydawane są bowiem najczęściej w polskich ośrodkach polonistycznych, a informacja o ich wydaniu rzadko kiedy dociera do zagranicznego lektora, nie mówiąc już o studencie. Ćwiczenia ogólne najczęściej są satelitami podręczników do nauki języka. Ich istnienie ma na celu z jednej strony ułatwienie lektorowi prowadzenie zajęć, z drugiej zaś – pomoc uczącym się w samodzielnym opanowaniu języka. Oddzielne zestawy ćwiczeń to najczęściej zestawy ogólne zarówno pod względem zawartości (zawierają bowiem cały materiał gramatyczny), jak i pod względem adresata, który nie jest wyraźnie sprecyzowany⁶. Podobnie jak podręczników, zestawów ćwiczeń przeznaczonych do konkretnego odbiorcy jest niewiele.

Przedmiotem naszego zainteresowania są zestawy ćwiczeń, skierowane do konkretnego adresata. W naszym wypadku będzie to chorwacki student polonistyki.

Sytuacja chorwackiego odbiorcy jest, jak mi nie mam, podobna do studenta polonisty Słowaka, Czecha, Białorusina czy Ukraińca, czyli do sytuacji Słowianina, któremu ojczysty język w równej mierze pomaga, jak i przeszkadza w przyswojeniu jeszcze jednego słowiańskiego języka. Jak niejednokrotnie zauważono, problemem dla studentów Słowian jest nie

⁴ Por. np. podręcznik przedstawiony w artykule W. Stefańczyka: *Nowe ujęcie gramatyki polskiej dla Węgrów*. W: *Nauczanie języka polskiego jako obcego. Materiały z konferencji grupy „Bristol”*. Red. W. T. Miodunka. Kraków 1997, s. 135–138.

⁵ Chodzi tu o prezentowany na konferencji, przetłumaczony na rosyjski podręcznik: B. Bartnicka, M. Jurkowski, W. Jekiel, D. Wasilewska, K. Wrocławski: *Uczymy się polskiego. Podręcznik języka polskiego dla cudzoziemców*. Warszawa 1999.

⁶ We wstępach do takich zestawów brak jest informacji o pochodzeniu odbiorcy oraz nie są sprecyzowane jego zainteresowania specjalistyczne.

płaszczyzna zrozumienia, stosunkowo łatwo opanowują oni czytanie ze zrozumieniem, lecz przekroczenie bariery mówieniowej i przyswojenie tej warstwy, która różni ich język ojczysty od języka polskiego.

Wydaje się, że nakreślona sytuacja stanowi wystarczające usprawiedliwienie tworzenia zestawów ćwiczeń adresowanych do konkretnego odbiorcy, w naszym wypadku studenta Chorwata, z uwzględnieniem wszystkich trudności wynikających z podobieństw i różnic języków polskiego i chorwackiego.

Celem planowanego zbioru ćwiczeń byłoby: dostarczenie chorwackiemu studentowi polonistyki zestawu ćwiczeń wraz z objaśnieniami, które dałyby mu możliwość rozwiązania problemów na planie polski – chorwacki, problemów, których rozwiązania nie znalazł w podręcznikach ogólnych, i możliwość utrwalenia uzyskanych wiadomości.

Nowością byłaby przewaga objętościowa pewnych zagadnień zamieszczonych w istniejących podręcznikach, a co za tym idzie – zawartość tego zestawu w stosunku do ćwiczeń. Zestaw bowiem byłby uzupełnieniem, aplikacją istniejących, dostępnych chorwackiemu studentowi podręczników, gramatyk i zestawów ćwiczeń, nie zaś ich powtarzaniem czy kompilacją. Przy takim założeniu pierwszym zadaniem autora takiego zestawu jest ustalenie korpusu podręczników, do których zestaw by się odwoływał. Ze względu na prowadzenie na pierwszym roku chorwackiej polonistyki zajęć według wspomnianego kursu wideo podręcznik ten stanie się podstawą odwoławczą, jeśli chodzi o słownictwo i zagadnienia gramatyczne. Ponieważ jednak komentarz gramatyczny w nim zawarty nie jest nastawiony na odbiorcę, przyszłego polonistę, drugim podręcznikiem odwoławczym byłaby *Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców* Zofii Kalety, w którym zagadnienia gramatyczne uwzględniają ambitniejszego odbiorcę. Przy poszczególnych jednostkach będą, w miarę potrzeby, czynione odwołania do innych opracowań dostępnych naszemu studentowi.

Specyfika słowiańskiego odbiorcy pozwala nam na komentarz w języku polskim, którym nasi studenci pasywnie mogą się posługiwać już po I semestrze, kiedy to wprowadzimy nasze ćwiczenia. Ze względu na konieczność uwypuklenia pewnych zagadnień, w części ćwiczeniowej pojawia się chorwacki językowy materiał porównawczy.

Zagadnienia wyjaśnione w dostatecznym stopniu we wspomnianych podręcznikach i utwalone dostateczną liczbą ćwiczeń będą jedynie sygnalizowane odnośnikami i kilkoma ćwiczeniami przykładowymi. Wyakcentowanie natomiast tych zagadnień, których **nie ma** w popularnych gramatykach i w dostępnych chorwackiemu studentowi polonistyki podręcznikach do nauki polskiego, ułatwi mu praktyczne rozwiązania i zapewni **uzupełniający** materiał ćwiczeniowy.

Adresowanie takiego zestawu do chorwackiego studenta polonistyki uwzględniłoby więc następujące fakty:

- adresat posługuje się językiem polskim przynajmniej na poziomie prostym;
- rozumie polecenia i jest w stanie śledzić komentarz językowy (możliwe do zrealizowania po I semestrze uczenia się polskiego);
- ma do dyspozycji podane we wstępie zestawu materiały i podręczniki do nauki polskiego;
- przeszedł kurs wideo (1. część – do rozwiązywania ćwiczeń z pierwszego poziomu trudności, 2. część – do pozostałych ćwiczeń);
- adresat jest zorientowany filologicznie.

Z charakterystyki adresata wynika następująca charakterystyka ćwiczeń:

- ćwiczenia są orientowane na pracę z lektorem, jednak rozwiązania na końcu oraz komentarze umożliwią również samodzielną pracę;
- ćwiczenia są oznaczone trzystopniową skalą trudności;
- ćwiczenia są potraktowane jako uzupełnienie (z punktu widzenia potrzeb chorwackiego studenta polonistyki) stosowanych podręczników ogólnych.

Nie mniej ważny problem to ustalenie zagadnień, które będą przedmiotem ćwiczeń zawartych w zestawie. Tutaj podstawą stanie się analiza błędów gramatycznych studentów zagrzebskiej polonistyki w testach egzaminacyjnych oraz pracach pisanych przez nich w latach 1995–2000, a także analiza pod kątem obecności tych zagadnień we wspomnianych podręcznikach.

Projekt podręcznika jest w fazie pomysłu, pewnych wstępnych ustaleń i analiz, co nie pozwala jeszcze na przedstawienie wykazu zagadnień. Możemy więc jedynie przykładowo powiedzieć, że zostaną wzbogacone ćwiczenia fonetyczne zawarte w kursie wideo przez włączenie dodatkowych ćwiczeń mających na celu zróżnicowanie wymowy samogłosek *e* i *y* (studentom chorwackim sprawia to wiele kłopotów). Zaskakujące jest, z jaką łatwością radzą sobie oni z wymową *l*, *q* i *ę*, których w zasadzie nie ma w chorwackim systemie fonologicznym, natomiast brak w nim opozycji *i* : *y* w parach *bić* : *być* staje się przyczyną kłopotów ze zróżnicowaniem ich wymowy i niekiedy zakłóca płaszczyznę komunikacyjną. Dlatego tego typu ćwiczenia, połączone z bogaceniem słownictwa, znajdują się w zestawie.

Warto podkreślić, że choć w podręcznikach języka chorwackiego nie ma mowy o redukcji samogłosek czy o kontrakcji *-aja*, *-eja*, *-oja*, jest to zjawisko bardzo powszechne, zwłaszcza w dość niedbałej wymowie młodzieży. Powszechność tego zjawiska wpływa na przenoszenie redukcji do języka polskiego z ortograficznymi konsekwencjami. Tak więc stu-

denci nie tylko mówią *moa* 'moja' ale również tak piszą. W języku chorwackim wygłosowe spółgłoski dźwięczne nie tracą dźwięczności – w zestawie znajdują się więc ćwiczenia wymawiania ich bezdźwięcznie. Obecność zgłoskotwórczego *r* w chorwackim daje powód rozbijania polskich grup spółgłoskowych półsamogłoską – nazwa rzeki *Brda* – jest czytana przez Chorwatów jako *B'rda* (tak samo jak dopełniacz wyrazu *brdo* – *brda*); *krwi* to *k'rwi* i podobnie *męła* to *mę'ła* lub *m'gła* ze zgłoskotwórczym *g*, którego *nota bene* w chorwackim nie ma. Wiele kłopotów sprawia wymówienie końcówki czasu przeszłego w typie: *zaniósł*, *poszedł*, gdzie automatycznie zaznacza się potrzeba rozbicia grup spółgłoskowych półgłoską, co dodatkowo doprowadza do przesunięcia akcentu na ostatnią sylabę⁷. Jest to zazwyczaj potęgowane wymaganiami zbyt rygorystycznego lektora żądającego tzw. literowej wymowy i doprowadza do rażących błędów **jab'łko*, **zaniósł* z akcentem na nowo powstałej w ten sposób sylabie. Podręcznik zaczynałby się od wykazu głosek ilustrowanego przykładami i dźwiękowymi odpowiednikami chorwackimi (w chorwackim istnieją warianty pozycyjne, np. w wyrazie *lišće š* jest wymawiane jak polskie *ś* czy w wyrazie *auto u* jest odpowiednikiem graficznym *ł*, podobnie wymowę *dz* znajdujemy w połączeniach międzywyrazowych *otac (dz) bi ga* itp.).

W ćwiczeniach z pewnością wiele miejsca zajmie morfologia (przede wszystkim zaś fleksja) oraz składnia, ale i semantyka. Podstawowym kryterium doboru ćwiczeń będzie trudność w przyswajaniu materiału przez chorwackiego studenta oraz brak dostatecznych wyjaśnień w dostępnych podręcznikach.

Ze względu na potrzeby sporo miejsca zostanie poświęcone fleksji werbalnej, problemom aspektu, który w języku chorwackim, w którym dystrybucja dokonaności i niedokonaności często różni się od polskiej, jest zagadnieniem dla studentów bardzo trudnym, oraz oczywiście rekcji czasownika. Trudność wspomnianych tematów polega przede wszystkim na innym wymiarze tych zagadnień w języku polskim i w języku chorwackim oraz na innej dystrybucji. Jednocześnie tym zagadnieniom w gramatykach poświęcono stosunkowo mało miejsca. Dla lektorów problem ten staje się jasny dopiero po negatywnych doświadczeniach z przyswajaniem materiału z tego zakresu.

Z leksykalno-semantycznych zagadnień z całą pewnością więcej ćwiczeń będzie dotyczyć semantycznego zakresu zaimków nieokreślonych i ich dystrybucji (chorwackie *bilokoji* – to polskie *którykolwiek*, a nie jak by się zdawało *byle który* czy *byle jaki*). Podobnie wiele problemów

⁷ Wymowa ta jest analogiczna do wymowy w języku potocznym wygłosowych grup spółgłoskowych, np. *bicik'ł*, *fascik'ł*.

nastęcza użycie zaimków liczebnikowych typu *kilkanaście, kilkadziesiąt, kilkaset*. W części poświęconej przymiotnikowi wiele ćwiczeń dotyczyłoby pozycji przymiotnika w grupie imiennej. W chorwackim przymiotnik występuje w prepozycji i dla Chorwatów uczących się języka polskiego zrozumienie zasady używania przymiotnika raz przed rzeczownikiem, innym razem po rzeczowniku sprawia wiele trudności. W komentarzu do ćwiczeń leksykalnych kilka słów poświęcono by nowym tendencjom słowotwórczym (np. tworzeniu nietypowych dla polskiego złożeń typu *rockgrupa* czy *kredytbank*).

Zestaw rozpoczynałby się wprowadzeniem wyjaśniającym cel i założenia zestawu ćwiczeń, podawałby wyjaśnienia oznaczeń oraz skrótów stosowanych w tekście, a także wykaz zagadnień. Na końcu podręcznika znajdowałby się klucz do ćwiczeń, polsko-chorwacki słowniczek terminów, polsko-chorwacki słowniczek trudniejszych słów użytych w ćwiczeniach oraz przykłady trudniejszych odmian i indeksy wyjątków.

Poważnym problemem jest wyodrębnienie zasady porządkującej. W ćwiczeniach, które towarzyszą tekstom, możemy sobie pozwolić na opracowywanie jednocześnie kilku tematów. Tutaj jest to niemożliwe. Bliskie nam było funkcjonalno-syntaktyczne podejście w zbiorze ćwiczeń Iglirkowskiej⁸ ze względu jednak na obowiązujące programy (studenci mają gramatykę na drugim roku podporządkowaną częściom mowy) w naszym zbiorze ćwiczeń zasadą porządkującą będą części mowy. Dostatkowo zestaw ćwiczeń Buttlerowej⁹ zawiera w zasadzie wszystko, co z naszego punktu widzenia byłoby potrzebne. Dostosowanie do naszych potrzeb segmentu zagadnień związanych z czasownikiem wymagałoby jedynie selekcji tego ogromnego materiału i innego uhierarchizowania poszczególnych zagadnień. Ze względu na inną dystrybucję dokonaności w czasownikach musimy wprowadzić elementy języka chorwackiego.

Układ zestawu ćwiczeń będzie więc podporządkowany tematowi gramatycznym, wiążącym się z częściami mowy. Daje to możliwość łatwiejszego nawiązywania do materiału zawartego w cytowanych podręcznikach. Wprowadzeniem do grupy ćwiczeń byłby wykaz zagadnień związanych z określoną częścią mowy, zawierający graficzne wyróżnienie tych zagadnień, którym ze względu na polsko-chorwacką specyfikę lub brak dostatecznych wyjaśnień w podręcznikach, do których się będziemy odwoływać, poświęcono więcej miejsca; krótka reguła gramatyczna; definicja funkcji składniowej; następnie uwaga dotycząca specyfiki tej

⁸ T. Iglirkowska: *Ćwiczenia gramatyczno-leksykalne na lektoraty języka polskiego dla cudzoziemców*. Warszawa 1990.

⁹ D. Buttler: *Czasownik polski: budowa - znaczenie - związki składniowe, ćwiczenia dla cudzoziemców*. Warszawa 1971.

kategorii w ogóle (np. wyjątki). Osobne miejsce poświęcimy aspektowi chorwackiemu (zwrócenie uwagi na różnice). Język komentarzy będzie prosty, dostosowany do umiejętności studenta. Chorwackie odpowiedniki polskich terminów językoznawczych będą oznaczane i podawane w słowniczku na końcu podręcznika. Każde ćwiczenie zostanie oznaczone w zależności od stopnia trudności gwiazdkami (od jednej do trzech). Wyrazy, z których znaczeniem student mógłby mieć kłopoty w tekście ćwiczeń, zostaną oznaczone i znajdują się w słowniczku na końcu podręcznika. Na końcu znajdowałyby się także indeks zagadnień i rozwiązania ćwiczeń.

Tak pomyślany zestaw ćwiczeń spełniłby, jak sądzę, dwojakie zadanie. Z jednej strony system odsyłałby do podstawowego podręcznika uaktywniłby studenta, zmuszając go niejako do świadomego uczestnictwa w selekcji czy we wzbogacaniu zasobu ćwiczeń. Z drugiej strony wzbogaciłby zamieszczone ćwiczenia, nie będąc ich powtarzaniem czy zmienianiem.

Przygotowanie i wydanie podręcznika do nauki języka jest pracą żmudną, dlatego należałoby zastanowić się nad pewną ekonomizacją zarówno wydawania podręczników, jak i korzystania z nich. Myślę, że przedstawiona tu koncepcja jest krokiem do zrealizowania tego celu.